Sebastià Giralt
Universitat Autònoma de Barcelona
sebastia.giralt@uab.cat
ORCID: 0000-0003-3977-6722

COMENTARIS PERDUTS D'ALGUNES DE LES *MEDICATIONIS PARABOLE* D'ARNAU DE VILANOVA. ESTUDI I EDICIÓ*

Lost Comments of some of the Medicationis parabole *by Arnau de Vilanova. Study and Edition*

Resum: El *Commentum super quasdam parabolas* és un comentari de la col·lecció d'aforismes mèdics *Medicationis parabole* d'Arnau de Vilanova escrit pel mateix autor i que va quedar inacabat a la seva mort. El manuscrit Salzburg, Salzburg Museum 2171, conté un testimoni més antic i més extens del *Commentum super quasdam parabolas* que no els coneguts fins ara i que es van utilitzar per elaborar l'edició crítica d'aquest comentari. En la present contribució es donen a conèixer aquesta còpia i les altres obres arnaldianes transmeses en el mateix còdex, trobat en el marc del projecte Arnau DB. Així mateix, s'hi editen i estudien nou comentaris d'algunes de les *Medicationis parabole* descoberts gràcies al nou testimoni. Aquests comentaris donen normes al voltant del tractament mèdic, incloent-hi aspectes relacionats amb l'ètica professional i la medicació. Entre els passatges que justifiquen l'ús de medicaments compostos n'hi ha que ofereixen clars paral·lelismes amb l'*Antidotarium* arnaldià. Si sumem aquests nou als quinze prèviament coneguts, ara tenim accés a 24 comentaris de les *Medicationis parabole*.

Mots clau: Arnau de Vilanova, llatí medieval, comentari, aforismes, manuscrits, medicina medieval, farmàcia medieval, ètica mèdica.

Abstract: The *Commentum super quasdam parabolas* is a commentary of Arnau de Vilanova's collection of medical aphorisms known as *Medicationis parabole*, that were written by the author himself and left unfinished at his death. MS Salzburg, Salzburg Museum 2171, contents an earlier and more extensive witness of the *Commentum super quasdam parabolas* than those previously known and which were used to prepare the critical edition of this commentary. This paper presents this new copy, together with the other Arnaldian works included in the same codex, found in the framework of the Arnau DB project. Nine comments on some of the *Medicationis parabole* discovered thanks to this witness are edited and studied here. These comments give rules on medical treatment, including aspects related to professional ethics and medication.

* Aquest treball s'emmarca dins el projecte «Arnau de Vilanova Digital», PID2019-104308GB-I00, finançat pel Ministerio de Economía y Competividad. Agreixo les observacions de Michael McVaugh.

Some passages justifying the use of compound medicines offer clear parallels with the Arnaldian *Antidotarium*. If these new nine comments are added to the fifteen previously known, we now have access to 24 comments on the *Medicationis parabole*.

Keywords: Arnau de Vilanova, medieval Latin, commentary, aphorisms, manuscripts, medieval medicine, medieval pharmacy, medical ethics.

1. El *Commentum super quasdam parabolas*, una obra inacabada

Al final de l'*Speculum medicine* Arnau de Vilanova expressa la voluntat d'elaborar un comentari per a les *Medicacionis parabole* —a les quals es refereix amb el títol alternatiu d'*Aphorismi de ingenio sanitatis*—, a més de dur a terme els aforismes sobre malalties de membres concrets o *Aphorismi particulares*.

> I esperem amb devoció que ell (= Crist) permetrà completar el comentari dels aforismes esmentats (= *Aphorismi de ingenio sanitatis*) i els altres aforismes que exposen les coses específiques que el metge savi ha de considerar en les malalties d'alguns membres particulars.[1]

Tal com expliquen en la introducció de la seva edició crítica, Juan Antonio Paniagua i Pedro Gil-Sotres van identificar aquest *commentum* de les *Medicacionis parabole* amb un comentari parcial, compost per quinze glosses, publicat dins les edicions generals renaixentistes arnaldianes (*Opera*) des del 1504 fins al 1585.[2] Només es coneixia un testimoni manuscrit del mateix text, el MS Vaticà, Biblioteca Apostolica Vaticana, Ross. 672, 188v-191v (en endavant *R*), però encara era més tardà que l'imprès, atès que va ser copiat el 1508 pel metge valencià establert a Itàlia Francesc Argilagues.[3] A més, el comentari de l'aforisme II, 2 es conserva en el MS Londres, British Library, Harley 3594, f. 125r, datat a l'últim quart del segle XV o al primer del XVI.[4] Com que els

1. «Et speramus cum devotione quod ipse perficiet in commento predictorum amphorismorum et in aliis amphorismis particulariter exprimentibus que per medicum sapientem consideranda sunt in morbis quorundam membrorum particularium», Arnau de Vilanova, *Speculum medicine*, a cura de Michael R. McVaugh (*Arnaldi de Villanova Opera Medica Omnia = AVOMO*, XIII), Barcelona, Fundació Noguera – Universitat de Barcelona, 2018, 353.

2. Arnau de Vilanova, *Opera*, Lió, Guillaume Huyon, 1520, 272r-v, amb el comentari de l'aforisme II, 2 desplaçat (ff. 118v-119r).

3. Agraeixo a Jon Arrizabalaga haver-me facilitat la consulta del microfilm d'aquest còdex. Sobre la personatge d'Argilagues i la còpia del manuscrit que va fer al llarg de la vida vegeu: Jon Arrizabalaga – Luis García Ballester – José Luis Gil Aristu, «Del manuscrito primitivo al impreso: la labor editora de Francesc Argilagues (fl. *ca*. 1470-1508) en el Renacimiento médico italiano», *Asclepio*, 43/1 (1991), 3-49, i Jon Arrizabalaga, «De la copie à l'édition: Francesc Argilagues et les manuscrits médicaux aux premiers temps de l'imprimerie (fin XVe-début XVIe siècle)», *Médiévales: Langue, Textes, Histoire*, 52 (2007), 119-134.

4. Descripció del còdex i reproducció parcial accessible: <*http://www.bl.uk/catalogues/illuminatedmanuscripts/ILLUMIN.ASP?Size=mid&IllID=25524*>.

testimonis eren escassos i tardans, a fi de determinar-ne l'autenticitat Paniagua i Gil-Sotres van centrar-se en la crítica interna, és a dir, la forma i el contingut del comentari. La seva conclusió és que la seva autenticitat és prou versemblant per editar-les dins els *AVOMO*, amb el títol de *Commentum super quasdam parabolas.*[5]

Segons hem vist, se'n parla, com un projecte de futur, a l'*Speculum*, la magna obra que, segons Michael R. McVaugh, Arnau hauria acabat a Montpeller a finals del 1308 o principis del 1309.[6] Per tant, és versemblant situar la redacció del comentari o bé paral·lela a la de l'*Speculum* o bé immediatament posterior, abans que l'autor fos absorbit per les activitats polítiques, religioses i diplomàtiques que van omplir els dos últims anys de la seva vida. És, doncs, una de les obres que va deixar inacabades a la seva mort el 1311, juntament amb els *Aphorismi particulares*, el *De parte operativa* i l'inici de l'*Antidotarium*, i que una o diverses persones del seu entorn van salvar per a la posteritat posant-les en circulació una volta mort el mestre. Es tracta, per tant, d'un dels *Nachlässe* arnaldians, per fer servir el mateix terme que McVaugh empra en la seva intervenció en aquesta trobada, i part del llegat que Arnau va deixar als seus hereus intel·lectuals.

2. Un nou testimoni: el MS Salzburg, Salzburg Museum 2171

La revisió dels manuscrits arnaldians empresa dins el projecte Arnau DB ha permès trobar 36 còdexs que inclouen còpies d'obres autèntiques d'Arnau de Vilanova i que anteriorment havien passat desapercebuts per als estudiosos d'aquest autor.[7] N'és un el MS Salzburg, Salzburg Museum (abans Museum Carolino-Augusteum) 2171 (en endavant *S*), que conté una còpia fins ara desconeguda del *Commentum* (ff. 59r-65v/72r-75r), a més de les sèries aforístiques arnaldianes *Medicationis parabole* (ff. 59r-65v/72r-88v), *Aphorismi particulares* (ff. 89r-92v/93v-97v), *Aphorismi de memoria* (ff. 92v-93v), *Aphorismi extravagantes* (ff. 97v-98v), i el *Regimen sanitatis ad regem Aragonum* (ff. 1r-24v). Tam-

5. Arnau de Vilanova, *Commentum in quasdam parabolas et alias aphorismorum series: Aphorismi particulares, Aphorismi de memoria, Aphorismi extravagantes*, a cura de Juan A. Paniagua - Pedro Gil-Sotres (*AVOMO*, VI.2), Barcelona, Universitat de Barcelona – Fundació Noguera, 1993, 329-337.

6. *AVOMO*, XIII, 361-376.

7. Vegeu Sebastià Giralt, «Nous manuscrits de l'obra mèdica d'Arnau de Vilanova», *Asclepio*, 72/2 (2020), p313 (1-12), on ja es recull el contingut del MS Salzburg, Salzburg Museum 2171, incloent-hi el *Commentum*. El projecte és accessible a Sebastià Giralt – Jaume Mensa (coord.) *Arnau DB. Corpus digital de Arnau de Vilanova*, <*https://grupsderecerca.uab.cat/arnau*>. Vegeu-ne la presentació més recent a Sebastià Giralt, «Nuevos Estudios de Latín Medieval Hispánico», dins Carmen Codoñer – María Adelaida Andrés – José Carlos Martín-Iglesias – David Paniagua (eds.), «Arnau DB. Corpus digital de Arnau de Vilanova, al servicio de la investigación y la divulgación», Florència, SISMEL – Edizioni del Galluzzo 2021, 283-290.

poc els autors del catàleg de manuscrits de la biblioteca no havien detectat el *Commentum*, sinó que tan sols hi van registrar les *Medicationis parabole*.[8] La raó d'aquesta omissió és clara: el *Commentum* no hi apareix com un text independent i amb títol propi, de la mateixa manera que en els *Opera* i a *V*, sinó que cada comentari es troba sota el seu aforisme corresponent. Tots dos textos, les *Medicationis parabole* i el *Commentum* que l'acompanya, hi són anònims. Així doncs, aquest exemplar no és un bon testimoni a favor de l'autoria arnaldiana d'aquest darrer.

S és un còdex compost de tres unitats. La primera, que ocupa els ff. 1-98, és on es troben les obres arnaldianes. Ha estat datada a la segona meitat del segle XIV i el seu origen podria ser el nord de França o l'oest d'Alemanya.[9] Per tant, aquesta còpia del *Commentum* és més antiga, amb diferència, que la resta dels testimonis.

Ara bé, el més notable i el que justifica aquest treball no és pas l'antiguitat d'aquest testimoni, sinó el fet que hi apareixen més comentaris que no en els dos testimonis coneguts fins ara: els inèdits són nou, que se sumen als quinze emprats a l'edició i que pertanyen a la segona doctrina, tal com són anomenades cadascuna de les vuit sèries de les *Medicationis parabole*.

Les obres arnaldianes ocupen 62 dels 98 ff. de la primera unitat de *S*. La resta transmet dues obres mèdiques anònimes i no identificades, el *Tractatus de signis morborum occultorum locorum* i el *Tractatus de signis febris*. Si considerem que hi ha una numeració anterior mig esborrada en la sèrie aforística arnaldiana —ff. 59r-98v de la numeració actual, que prèviament eren el 140r al 179v—, sembla que aquest conjunt formava un bloc ja en un relligament anterior.

Tant a *V* com a les edicions generals renaixentistes que publiquen el *Commentum* separadament, els comentaris van introduïts per l'inici de l'aforisme corresponent, sense reproduir-lo sencer. En els *Opera* el motiu és clar: les *Medicationis parabole* ja apareixen prèviament de manera íntegra, fins i tot amb un comentari anònim sota cadascuna d'elles.[10] En són l'excepció les dues edicions en les quals els comentaris d'Arnau no són independents sinó que van tot seguit de les paràboles i del comentari anònim, fins a l'aforisme II, 1: es tracta de les del 1527 i 1585.[11] Pel que fa a *V* és probable que en l'antígraf copiat per Argilagues els aforismes ja no devien ser complets. Així doncs, enfront de *V* i la major part dels *Opera*, *S* permet llegir els aforismes i els seus comentaris

8. Nikolaus CZIFRA – Rüdiger LORENZ, *Katalog der mittelalterlichen Handschriften in Salzburg: Stiftsbibliothek Mattsee, Archiv der Erzdiözese Salzburg, Salzburger Landesarchiv, Archiv der Stadt Salzburg, Salzburg Museum*, Viena, Österreichische Akademie der Wissenschaften 2015, 473-475. El meu examen del manuscrit ha estat per mitjà d'una còpia digital proporcionada pel Salzburg Museum. Agraeixo a la institució i al seu personal l'enviament gratuït d'aquesta còpia.

9. Podeu veure una descripció de la primera part del còdex a l'apèndix 1.

10. Sobre aquest comentari posterior vegeu *AVOMO*, VI.2, 265.

11. ARNAU DE VILANOVA, *Opera*, Venècia, Hereus d'Octavius Scotus 1527, ff. 112r-114v; *Opera omnia*, Basilea, Conrad Waldkirch, cc. 913-924.

de manera seguida. Tanmateix, alguns comentaris s'hi troben desplaçats en relació als aforismes corresponents, tant de la primera doctrina (I, 13 i I, 17) com de la segona (II, 6; II, 15 i II, 22). Tal desajust fa sospitar que la unió de les paràboles amb els comentaris corresponents no es remunta al *Commentum* original sinó que es deu a un copista posterior.

Cal assenyalar la presència de les *Tabule que medicum informant* als ff. 65v-72r de *S*. En estar totalment integrades dins el text del *Commentum* i aquest dins el de les *Medicationis parabole*, tampoc són identificades en el catàleg de manuscrits de la biblioteca.[12] Es tracta d'una llista d'aliments temperats, simples medicinals i laxants que, segons demostren Paniagua i Gil-Sotres, originalment formava part del *Dietarium compositionum* del mestre de Montpeller Stephanus Arlandi (*fl.* 1301-1319).[13] Aquest extret de l'obra original va circular sigui com un escrit independent, sovint acompanyat d'obres arnaldianes, sigui integrat dins el *Commentum*.

En alguns còdexs les *Tabule* apareixen independentment després dels aforismes arnaldians: MS Göttingen, Niedersächsische Staats- und Universitätsbibliothek, Meibom 171, ff. 12r-16v; MS Graz, Karl-Franzens-Universitätsbibliothek, 594, 57r-62v, i MS Munic Bayerische Staatsbibliothek Clm 666, ff. 63r-81r. En totes tres còpies el text acaba amb aquesta nota, indicativa de com se'n va gestar la falsa atribució arnaldiana: «Nomen editoris ignoro. Estimo tamen fore tractatum Arnoldi de Villa nova».[14]

En els *Opera* el comentari de l'aforisme II, 2 («Antequam innotescat...») està inclòs dins les *Tabule*, després del títol, a manera d'introducció de les taules pròpiament dites. Aquest conjunt està situat després de les *Parabole*, és a dir, als ff. 118v-120v en l'edició de 1520. Com a conseqüència, el comentari de la màxima II, 2 queda separat de la resta del *Commentum*, que es troba més endavant en les edicions (172rv). En canvi, a *R* (ff. 191v-195r) i a *S* les taules també estan inserides dins el *Commentum*, sense solució de continuïtat, però aquest es troba al seu lloc, és a dir, després del comentari de l'aforisme II, 1, i a *S* sota la mateixa paràbola II, 2. La inserció de les *Tabule* aquí s'explica pel contingut del comentari, atès que recomana al metge tenir a l'abast una llista d'aliments i medecines innocus que pugui prescriure al pacient abans d'arribar a una diagnosi definitiva.[15] Que s'insereixi just al punt en què es

12. Czifra–Lorenz, *Katalog der mittelalterlichen Handschriften in Salzburg*, 475.

13. *AVOMO*, VI.2, 343

14. Els manuscrits de Graz i Munic els he pogut consultar en còpia digital: <*http://143.50.26.142/digbib/handschriften/Ms.0400-0599/Ms.0594*> i <*https://www.digitale-sammlungen.de/en/view/bsb00125521*>. Pel que fa al de Gottingen em baso en el catàleg: *Die Handschrifen in Göttingen. Bd. 3. Universitätsbibliothek. Nachlässe von Gelehrten, Orientalische Handschriften. Handschriften im Besitz von Instituten und Behörden. Register zu Band 1-3*, Berlín, Verlag von A. Bath 1894. En el còdex de Munic es troben també els *Aphorismi extravagantes* (ff. 51r-53r), i els *Aphorismi particulares* (ff. 53r-61r), malgrat que aquestes dues còpies no són recollides en les edicions respectives dels *AVOMO*.

15. *AVOMO*, VI.2, 338-339.

trenca la transmissió del *Commentum* en els *Opera* i *V* no sembla pas casual, sinó que justament això podria haver causat la pèrdua dels últims comentaris en aquests dos testimonis. Al capdavall, com tot just hem vist, també va provocar la dislocació del comentari de l'aforisme II, 2 en els *Opera*.

Va ser justament *R* el que va donar la pista a Paniagua i Gil-Sotres que les taules són un extret del *Dietarium compositionum* de Stephanus Arlandi.[16] En efecte, el mateix Argilagues es dol d'haver-les copiat dues vegades, la primera dins l'obra original d'Arlandi (*R*, ff. 32r-34r) i la segona dins el *Commentum* arnaldià (*R*, ff. 191v-195r).

Si tenim en compte que les *Medicationis parabole* són la segona obra més difosa en la tradició manuscrita arnaldiana, amb 51 exemplars coneguts,[17] no deixa de ser sorprenent que el seu comentari hagi tingut una transmissió tan reduïda, amb només tres còpies registrades, i aparentment dues d'incompletes. Tanmateix, hem de pensar que la propagació de la sèrie aforística, acabada el 1300,[18] degué començar vuit anys abans de la del seu comentari, pel cap baix, i això explica que anés gairebé sempre deslligada d'aquest. A més, l'estat incomplet del *Commentum* no en degué afavorir tampoc la circulació.

3. El *Commentum super quasdam parabolas*: sobre la curació, l'ètica professional i l'ús de medicaments simples o compostos

L'aforisme és un enunciat breu que exposa una veritat general o una regla. En la medicina medieval va ser un gènere difós i apreciat, no solament per la influència i circulació dels aforismes hipocràtics, inclosos en el principal recull de textos per a l'ensenyament mèdic (*Ars medicine*), sinó també pel conreu que va tenir per part d'autors àrabs com Mesué (Yuhanna ibn Massawaih), Razes (al-Razi) o Maimònides (Moixè ben Maimon).[19] Tanmateix, van ser escassos els conreadors d'aquest gènere en la literatura mèdica de l'Europa llatina medieval: abans d'Arnau de Vilanova només consta el salernità Urso di Calabria, que va escriure a la segona meitat del segle XII un *De afforismis libellus* orientat a desvelar les natures secretes de les coses, que va acompanyar amb unes *glosule*.[20] Arnau, de qui s'han conservat diverses col·leccions aforístiques, algunes d'elles força difoses, va ser sens dubte l'escriptor més prolífic en aquest gènere mèdic.

16. *AVOMO*, VI.2, 341.

17. Giralt, «Nous manuscrits».

18. *AVOMO*, VI.2, 251-252.

19. *AVOMO,* VI.2, 241-244. Vegeu també Jole Agrimi, «Aforismi, parabole, esempi: forme di scrittura della medicina operativa. Il modelo di Arnaldo da Villanova», dins Massimo Galuzzi – Gianni Micheli – Maria Teresa Monti (eds.), *Le forme della comunicazione scientifica*, Milà, Franco Angeli 1998, 361-392.

20. Danielle Jacquart, «L'écriture par excellence du texte médical: les aphorismes», dins Claude Thomasset (ed.), *L'écriture du texte scientifique: des origines de la langue française au XVIIIe siècle*, París, Presses de l'Université Paris-Sorbonne 2006, 133-140.

Seguint el seu model, Ermengaut Blasi, nebot del mestre i també metge, va escriure una breu sèrie d'aforismes.[21] La consagració de les màximes arnaldianes va ser la seva publicació dins algunes de les edicions renaixentistes de l'*Articella*, col·lecció hereva de l'*Ars medicine*, al costat dels aforismes hipocràtics i de Mesué, entre altres obres fonamentals.[22]

En la *Repetitio super aphorismo Hippocratis* Vita brevis el mateix Arnau subratlla la virtut principal del gènere: «és bo posar per escrit el que se sap i el que es descobreix de manera aforística, és a dir amb brevetat i profitosament per a la seva memorització», seguint el model d'Hipòcrates, Mesuè i Razes.[23] Tot seguit dona exemples de com ha fet servir aforismes per comunicar preceptes terapèutics a col·legues que li feien consultes sobre com tractar certs pacients.[24] Per mitjà de l'aforisme, doncs, Arnau pretén facilitar la memorització de les regles tècniques al servei de la pràctica mèdica.

Ara bé, si la brevetat i la concisió són les virtuts dels aforismes, també els limiten, atès que sovint convé complementar-los amb un comentari que n'aclareixi el sentit o que n'ampliï la informació. Així, es conserven dos comentaris d'Arnau a aforismes hipocràtics, que degueren tenir el seu origen en la docència.[25] D'altra banda, la primera sèrie aforística arnaldiana, els *Aphorismi de gradibus*, ja va aparèixer amb extensos comentaris del mateix autor.[26] Per tant, no pot estranyar que Arnau concebés també l'ambiciós projecte de comentar el seu recull aforístic principal, les *Medicationis parabole*. Tanmateix, l'empresa de comentar aquest conjunt, que engloba un total de 342 màximes, no es va iniciar fins al cap d'uns quants anys d'enllestir-lo. La magnitud de

---

21. Si més no, s'han transmès sota el seu nom en un únic manuscrit i aparentment no hi ha motius per dubtar de la seva autenticitat. Vegeu-ne l'edició: Michael R. McVaugh, «The Aphorisms of Armengaud Blaise», dins Christian de Backer (ed.), *Cultuurhistorische caleidoscoop: aangeboden aan Prof. Dr. Willy L. Braekman,* Gant, Stichting Mens en Kultuur 1992, 415-419.

22. Les edicions són les següents: Lió, Jean de La Place 1515; Lió, Jacques Myt 1519; Pavia, Jacob de Burgofrancho, 1522; Lió, Antonius de Ry 1525, i Lió, Jean Moylin 1534. Vegeu Jon Arrizabalaga, *The* Articella *in the Early Press (c. 1476-1534)*, Cambridge – Barcelona, Cambridge Wellcome Unit for the History of Medicine – CSIC 1998, 51-59.

23. «Bonum est cognita et inventa scribere amphorismatice, scilicet breviter et utiliter ad informationem memorie», Arnau de Vilanova, *Expositio super aphorismo Hippocratis* In morbis minus - *Repetitio super aphorismo Hippocratis* Vita brevis, a cura de Michael R. McVaugh i Fernando Salmón (*AVOMO,* XIV), Barcelona, Fundació Noguera – Universitat de Barcelona 2014, 223.

24. *AVOMO,* XIV, 224-230.

25. L'*Expositio super aphorismo Hippocratis* In morbis minus i la *Repetitio super aphorismo Hippocratis* Vita brevis, tots dos editats dins *AVOMO,* XIV. Sobre aquestes consultes vegeu la introducció de McVaugh i Salmón a aquesta obra (*ibidem*, 322-324) i Sebastià Giralt, «The *consilia* attributed to Arnau de Vilanova», *Early Science and Medicine*, 7/4 (2002), 311-356. Sobre la relació entre les consultes i els aforismes d'Arnau vegeu també Sebastià Giralt, «Medicina i astrologia en el corpus arnaldià», *Dynamis*, 26 (2006), 15-38.

26. Editat dins Arnau de Vilanova, *Aphorismi de gradibus*, a cura de Michael R. McVaugh (*AVOMO,* II), Granada – Barcelona, Universitat de Barcelona 1975.

l'obra i l'escàs temps que li pogué dedicar l'autor van impedir-ne la finalització.

Les *Medicationis parabole* constitueixen una col·lecció de normes, expressades en forma aforística i estructurades en vuit doctrines o agrupacions temàtiques, que han de servir al metge per adequar les seves mesures terapèutiques a les diverses situacions amb què es troba en tractar els malalts.[27]

Els aforismes dels quals ens han arribat els comentaris arnaldians pertanyen a la primera doctrina, de caire introductori, i a la segona, on es propugna prudència en la medicació. Sovint els comentaris tenen la funció d'aclarir la intenció de les paràboles, sigui explicant les metàfores emprades, sigui especificant quina és l'orientació de l'aforisme, sigui donant exemples relatius a les consideracions generals exposades a les màximes. Entre aquests exemples trobem tractaments concrets o actuacions correctes i incorrectes en l'assistència al pacient, incloses certes crítiques als mals professionals. D'altres vegades donen arguments per defensar les idees expressades o les desenvolupen i amplien.

Els comentaris fins ara inèdits que presentem aquí comencen amb l'aforisme II, 3, que parteix de la idea que a l'hora de tractar un membre determinat cal contemplar el conjunt del cos, atès que els membres d'aquest depenen els uns dels altres. En el comentari especifica que aquest principi s'ha d'observar de manera estricta en la dieta, i adverteix que per guarir un membre particular s'ha de tenir cura de no prescriure un tractament que pugui perjudicar altres membres. Un error tan greu és imputable o bé a la inexpertesa i ignorància del metge, tant del principi general enunciat per Galè segons el qual cal guarir la zona malalta perquè no danyi la part sana, com dels mitjans curatius, o bé a la seva voluntat d'engany per lucrar-se.

En el comentari del següent aforisme (II, 4) Arnau insisteix en la denúncia de l'afany de lucre i de la ignorància com a mals de la professió mèdica, en la línia iniciada en diversos aforismes de la primera doctrina i els respectius comentaris (des de l'I, 2 a l'I, 7), però ara centrant-se en els efectes que tenen en el tractament. L'aforisme exposa que el metge lleial i savi, després d'arribar a la diagnosi i conèixer l'estat i les circumstàncies del malalt, li proporcionarà la curació més ràpida possible, atès que, com diu Hipòcrates, el metge lleial és el que desitja la salut del pacient igual que ell mateix. El metge savi ja l'ha definit el mateix Arnau prèviament en el comentari a l'aforisme I, 4: és aquell que coneix perfectament allò que pertoca a la seva branca del saber. En el comentari blasma els pràctics sanitaris que no segueixen el model de «medicus fidelis et sapiens» que defensa, aquells que per deslleialtat o ignorància endarrereixen el guariment dels seus pacients. En primer lloc, es refereix als deslleials i impius, que ho són no tan sols envers el malalt sinó també envers Déu, perquè aquests allarguen el tractament amb l'objectiu de lucrar-se, tot negligint el deure de ser compassius envers el proïsme, empesos per l'ambició

27. *AVOMO*, VI.2, 245-254.

desordenada («appetitus inordinatus»). Segons els comentaris de la primera doctrina, l'ambició desordenada també es revela per la recerca del coneixement amb el propòsit de lucrar-se, en comptes de guiar-se per la motivació legítima d'aspirar a la perfecció intel·lectual (I, 4), i s'oposa al «rectus appetitus» d'aquell professional acceptat per Déu (I, 2). Dins d'aquesta categoria d'«infideles et impii» critica específicament els nombrosos cirurgians que s'esforcen a endarrerir la curació per extorquir els seus pacients de manera repetida. En segon lloc, esmenta els ignorants, que també causen retard en la curació dels malalts per desconeixement dels recursos oferts per la tècnica mèdica.

En aquest comentari es veu ben reflectida la fusió entre religió i medicina en l'ètica professional propugnada per Arnau: el bon metge és indissociable del bon creient i la seva lleialtat es fonamenta tant en el coneixement tècnic profund com en la compassió envers els malalts, una virtut comuna a la medicina i a la religió.[28] Un passatge paral·lel es troba en la *Repetitio super* Vita brevis: amb la consecució del tractament oportú el metge no tan sols posa en evidència la seva expertesa, diligència i lleialtat sinó també que actua empès per la caritat, de manera que es farà mereixedor tant de la gràcia de Déu com dels honoraris que rebrà dels pacients.[29]

Retrobem la compassió com a guia del metge prudent en tractar el malalt en el comentari següent, que no apareix fins després de la paràbola II, 9. Aquest aforisme dona prioritat a la dieta alimentària si resulta suficient per restablir la salut, evitant recórrer als medicaments, d'acord amb la coneguda gradació terapèutica consistent en dieta, medicaments i cirurgia en ordre de preferència, establerta per Galè i recollida per Arnau en diversos passatges, com a la *Repetitio*.[30] El comentari, que, malgrat ser breu, també seria aplicable als dos aforismes següents —segons diu l'autor—, qualifica de pietós el pràctic prudent que opta per una terapèutica segura perquè actua compassivament en triar els remeis que li resulten menys perjudicials, seguint el principi hipocràtic de no fer mal. Certament no és incompatible amb el contingut del mateix aforisme II, 9, en el qual s'exposa una norma derivada d'aquest principi. Tanmateix, al meu parer, sorgeixen dues consideracions en contra de vincular-lo amb aquest: en primer lloc, no es lògic estendre'l a les paràboles següents, perquè ja tenen el seu propi comentari; a més, el comentari quadra millor amb un sentit més general com el que trobem en el II, 6, que propugna un tractament que cerqui no solament l'efectivitat sinó també la seguretat del

28. Vegeu *AVOMO*, VI.2, 273-276, 334-336, i Joseph Ziegler, *Medicine and Religion c. 1300: The Case of Arnau de Vilanova*, Oxford, Clarendon Press 1998, 50-51 i 114-115.

29. «Tunc splendebit peritia medici et erunt omnia opera eius meritoria postquam ex caritate fiant; nam apud deum merebitur gratiam et ab hominibus emolumentum, et quicquid in hoc casu dederint ei poterit iuste recipere, quia fideliter laborat et diligenter», *AVOMO*, XIV, 245.

30. *AVOMO*, XIV, 247. Cf. *AVOMO,* VI.2, 285.

pacient. Els següents aforismes són reflexions més concretes que es desprenen d'aquest principi: el II, 7 considera més segur fer servir els remeis més pròxims a la natura del malalt; el II, 8 titlla de prudent i pietós —els mateixos adjectius emprats en el comentari— el metge que dona prioritat als aliments medicinals per damunt de les medecines pures. Per tant, en l'edició he situat el comentari darrere la paràbola II, 6.

L'aforisme II, 10 adverteix contra l'administració de medecines pures, si no es poden tolerar, o almenys contra un ús d'aquestes estès en el temps. En el comentari corresponent aclareix que els qui no les poden tolerar són els febles o els qui tenen agudesa dels sentits o els no avesats al consum de medicaments. En canvi, els forts, els qui tenen els sentits esmussats o els qui hi estan acostumats sí que toleren les medecines pures, però no és convenient allargar-ne l'administració. L'aforisme II, 11 no fa falta comentar-lo, segons indica l'autor: afirma que el metge moderat i savi només recorrerà als fàrmacs en cas de necessitat, atès que fins i tot els menys potents poden ser nocius si es prenen quan no calen. El II, 12 i el II, 13 són comentats conjuntament: en el primer de tots dos adverteix contra medicar els infants i els més vells, mentre que també posa en qüestió la medicació freqüent en els joves. El comentari aclareix que en els menuts el motiu és la «resolució» del cos i en els més ancians la insuficiència de la *virtus*. Ara bé —segueix—, els efectes nocius que tenen els medicaments amb certesa en els febles i més exposats, també es donen sovint en els joves. N'és el corol·lari el segon aforisme, en el qual s'avisa que la medicació massa freqüent en la joventut accelera les xacres de la vellesa, que concreta en el comentari: «el refredament i l'extenuació dels membres, el tremolor i la feblesa de totes les facultats, especialment les animals».

El següent comentari apareix sota la paràbola II, 19, i diu:

> Aquest aforisme, amb els dos següents, és evident per si mateix, però va dirigit contra aquells cirurgians que confeccionen ungüents i emplastres quan podrien guarir la ferida amb només una herba.

Tanmateix, el comentari no encaixa gaire amb el contingut de la màxima que acompanya:

> Els motius principals per a la composició (medicamentosa) sorgeixen de les malalties, els membres o les medecines.[31]

Això fa pensar que en realitat es deu referir a un altre aforisme i més encara quan es comprova que just abans es troben un seguit d'aforismes sobre la

31. «Motiva precipua conponendi surgunt a morbis vel membris aut (vel *S*) medicinis», Arnau de Vilanova, *Medicationis Parabole – Pirqé Arnau de Vilanova*, a cura de Juan A. Paniagua, Lola Ferre i Eduard Feliu (*AVOMO*, VI.1), Barcelona, Universitat de Barcelona – Fundació Noguera 1990, p. 37.

conveniència d'emprar medicaments simples o compostos, del II, 15 fins al II, 18. El primer d'aquests sembla el més ajustat al comentari:

> Qui pot guarir amb simples recorre a medecines compostes debades o amb engany.

Si és veritat que el comentari es refereix a aquest aforisme, que de manera assenyada combat la medicació artificiosament composta i que, en aparença, és susceptible d'una interpretació molt general,[32] pot resultar sorprenent que l'autor el circumscrigui a denunciar certs cirurgians que abusen d'ungüents i emplastres. En tot cas, aquest és el segon comentari que critica la pràctica professional d'alguns cirurgians, després del que denuncia la prolongació abusiva del tractament (II, 4).[33] Fins on jo sé, aquestes podrien ser les úniques referències explícites d'Arnau a la pràctica dels cirurgians. Són blasmes a perfils professionals determinats i potser seria injust generalitzar l'opinió que tenia Arnau dels cirurgians a partir d'aquestes escasses al·lusions, però també es pot considerar significatiu que siguin totes negatives. Malgrat que, des de mitjan segle XIII, els cirurgians capdavanters ja havien emprès el camí de convertir el seu ofici en un saber racional, tot seguint una evolució paral·lela a la de la medicina i intentant allunyar-se dels pràctics empírics i barbers,[34] els metges universitaris potser van trigar a abandonar la reticència a acceptar-los com uns competidors dignes en les àmplies àrees en les quals es disputaven el mercat de la salut.

A partir del II, 19, abans reproduït, venen una sèrie d'aforismes sobre la composició dels medicaments, un dels temes més fressats per Arnau, al qual havia dedicat 63 dels 103 capítols de l'*Speculum medicine.*[35] En el II, 20 exposa diversos motius vinculats a les malalties —el primer tipus dels enumerats en la màxima precedent, al costat dels membres i els medicaments— que menen a elaborar medecines compostes: la pluralitat de les malalties, la contrarietat de

32. *Cf. AVOMO*, VI.2, 286-287.

33. L'interès del pràctic cobdiciós d'allargar el tractament s'explica pel costum que tenen alguns pacients de pagar segons la durada del procés curatiu. El famós cirurgià Henri de Mondeville inclou aquesta mena de malalts entre aquells als quals no aconsella proporcionar medicina preventiva: «Praeservativam non facimus [...] aliquibus qui solvunt post curam factam secundum quantitatem laboris et, si curantur brevi tempore, modice, si longo tempo, abundanter», HENRI DE MONDEVILLE, *Die Chirurgie des Heinrich von Mondeville (Hermondaville) nach Berliner, Erfurter und Pariser Codices zum ersten Male*, a cura de Julius Leopold PAGEL, Berlín, August Hirschwald 1892, 74. Sobre el pagament als professionals mèdics vegeu Michael R. MCVAUGH, *Medicine before the Plague: Practitionners and their Patients in the Crown of Aragon (1285-1345*), Cambridge, Cambridge University Press 1993, 171-173.

34. La formació de la cirurgia com un saber racional és estudiada per Michael R. MCVAUGH, *The Rational Surgery of the Middle Ages*, Florència, SISMEL – Edizioni del Galluzzo 2006. Vegeu també MCVAUGH, *Medicine before the Plague*, 113-116.

35. *Speculum medicine*, *AVOMO,* XIII, 137-259. Vegeu-ne també la introducció de MCVAUGH, 40-51. El contingut dels comentaris no desdiu de la teoria exposada en el *Speculum*.

la causa respecte de la mateixa afecció i la divergència d'un accident o símptoma en relació al trastorn. El comentari posa un exemple de cadascun d'aquests casos i la seva solució per mitjà d'un compost. Així, a fi de combatre alhora la solució de la continuïtat en els intestins prims i opilació al cap cal unir una medicina aperitiva i una de consolidativa; igualment, davant una febre causada per opilació del fetge, és convenient un compost que obri l'opilació i provoqui un refredament; i en darrer lloc, en una úlcera d'intestins, sobretot els prims, és necessari unir una medecina abstersiva i consolidativa amb una d'anodina i untuosa, amb l'objectiu de calmar el dolor agut que provoca.

L'aforisme II, 21 aborda els motius relacionats amb els membres: la necessitat d'associar el simple amb la propietat curativa a un altre que li faci de vehicle fins a l'òrgan afectat o permeti penetrar-hi o orienti a quin òrgan dirigir-se o el fixi en el membre en qüestió.[36] El comentari dona diversos exemples d'aquesta mena d'associació: per arribar als ronyons calen diürètics amb propietat conductiva, submergir en vinagre la medecina adient per a una cefalea causada per la discràsia de la duramàter fa que penetri en el crani i arribi al destí, el vinagre o les flors de tamarinde encaminen l'api cap a la melsa, i en les úlceres de l'ull, especialment de còrnia, s'afegeix l'arç de tanques (*licium*) o suc de celidònia (*memitha*) al medicament per afermar-lo.[37]

El següent comentari encaixa perfectament amb el contingut de l'aforisme II, 22, però també es troba desplaçat després del II, 23, que no hi té relació.[38] El II, 22 continua desgranant els motius que empenyen a fer servir fàrmacs compostos i, ara en relació als medicaments mateixos, amb el propòsit d'evitar els efectes secundaris de certs simples. Com en els dos anteriors, el comentari dona un exemple de cada cas exposat en l'aforisme. En primer lloc, l'objectiu d'evitar que la propietat d'una medecina elimini una facultat d'un membre noble[39] necessària per al cos, l'exemplifica amb un apostema de fetge, en el qual cal afegir-hi la facultat estíptica per conservar la funció del mateix òrgan. Una altra finalitat que pot complir un compost és impedir que un medicament perjudiqui un membre especialment sensible, sigui durant el trajecte o en l'òrgan de destí. Un exemple de l'afectació en el camí seria el fetge o l'orifici de l'estómac quan s'administra cendra d'escorpins barrejada amb dagragant i sucre o similars per al càlcul de ronyons. Pel que fa a la destinació, uns ingredients semblants s'aplicarien a les cantàrides emprades per al càlcul vesical

36. Cf. *AVOMO*, VI.2, 285.

37. Per a la identificació d'aquests simples vegetals vegeu Hermann Fischer, *Mittelalterliche Pflanzenkunde*, Hildesheim, Georg Olms 1967, 264 i 274; Willem F. Daens, *Nomina simplicium medicinarum ex synonymariis medi aevi collecta*. Leiden – Nova York – Colònia 1993, 138. Quant a l'equivalència amb els noms catalans: Francesc Masclans, *Els noms de les plantes als Països Catalans*, Granollers – Barcelona, Editorial Montblanc – Martín 1981, 39 i 74.

38. «Quanto plura sunt componencia medicine, tanto est componenti minus certus effectus eius» (II, 23).

39. Cal entendre els membres nobles com els principals, aquells que tenen una àrea d'influència més extensa en el cos: cor, fetge, cervell i testicles. Cf. *AVOMO*, VI.2, 287.

amb l'objectiu d'evitar danyar la bufeta. D'altra banda, a fi d'esvair un gust o olor molest s'inclou en el fàrmac un element aromàtic o sàpid. Finalment, la combinació amb altres productes pot impedir que desaparegui ràpidament la facultat d'un simple, com s'exemplifica en el comentari amb diversos ingredients que poden mantenir les virtuts de les flors de borratja fins a arribar al cor.

4. El *Commentum* i l'*Antidotarium*

El conjunt de paràboles que justifiquen l'ús de medicaments compostos, amb els seus respectius comentaris, presenten clars paral·lelismes amb l'*Antidotarium* atribuït a Arnau, en concret amb el capítol primer, que té el mateix propòsit.[40] De l'*Antidotarium*, constituït fonamentalment per una recopilació de fàrmacs compostos, se n'ha qüestionat l'autoria arnaldiana: segons els estudiosos només els primers capítols, de caire introductori i general, podrien ser autèntics, mentre que el recull farmacològic provindria d'una compilació posterior, realitzada hipotèticament per Pero Cellerer, deixeble aragonès d'Arnau, i potser destinada als apotecaris catalanoaragonesos.[41] Tenint en compte l'objectiu comú de la sèrie d'aforismes i del capítol primer de l'*Antidotarium*, no pot estranyar que tots dos textos recullin un seguit de motivacions coincidents per elaborar compostos. Quan es tracta d'exposar finalitats generals, podríem pensar que no són coincidències significatives. Així, quan l'antidotari dona objectius com ara tractar diverses malalties alhora,[42] barrejar remeis amb

40. «Ex naturis morborum precipue compositorum et medicinarum simplicium ac ex membris lesis necessitatur medicinas componere, cum rarissime inveniatur medicina *simplex* amplectens vires omnes quibus indiget medicus in curatione morbi et etiam in conservacione sanitatis» (f. 49vb), dins l'*Antidotarium clarificatum*, MS Vaticà, Biblioteca Apostolica Vaticana, Pal. lat. 1153, ff. 49va-76rb <*https://digi.ub.uni-heidelberg.de/diglit/bav_pal_lat_1153*>, datat el 1358. He confrontat aquest testimoni amb el de l'incunable Arnau de Vilanova, *Antidotarium clarificatum*, València, Nicolau Spindeler 1495, del qual he pres les lliçons marcades amb cursiva. Tots dos pertanyen a la mateixa família de còpies, mentre que en els manuscrits que he pogut consultar de l'altra branca, i en el text imprès dels *Opera* que en deriva, manquen els ítems C i E. En conseqüència, potser valdria la pena tenir en compte el testimoni del *Commentum* de *S* a l'hora de considerar incloure aquests passatges a l'edició de l'*Antidotarium*.

41. Sobre l'*Antidotarium* i la polèmica de la seva autenticitat vegeu: Michael R. McVaugh, «Two texts, one problem: the authorship of the *Antidotarium* and *De venenis* attributed to Arnau de Vilanova», *Arxiu de Textos Catalans Antics*, 14 (1995), 75-94; Antonio García Masegosa, «¿Escribió Arnau de Vilanova el *Antidotarium*?», dins Jenaro Costas Rodríguez (coord.), Ad amicam amicissime scripta: *homenaje a la profesora María José López de Ayala y Genovés*, Madrid, Universidad Nacional de Educación a Distancia 2005, vol. 1, 233-244; Pedro Gil-Sotres, «El *Antidotario* de Arnau de Vilanova: a vueltas con la autenticidad», *Arxiu de Textos Catalans Antics*, 30 (2011-2013), 239-253.

42. «Verum presciendum quod pluralitas morborum necessitat interdum imponi bases plures in composito» (f. 49vb).

efectes contraris[43] (tots dos cf. aforisme II, 20), transportar el fàrmac a la seva destinació,[44] encaminar el medicament a l'òrgan que el necessita, entre diversos possibles (tots dos cf. aforisme II, 21),[45] observem que són propòsits també enumerats en les *Medicationis parabole*. Tot i així, els exemples que es donen en els comentaris són diferents dels recollits en l'*Antidotarium*. Algunes finalitats especificades en els comentaris també s'esmenten en l'obra farmacològica, com ara dissimular l'olor desagradable d'un medicament amb un producte aromàtic (D) o fer una medecina més calenta o més freda (F).[46]

Tanmateix, resulten molt més significatius un cert nombre d'exemples que apareixen en els comentaris i que resulten força semblants, fins i tot en detalls, a alguns dels oferts per l'*Antidotarium*: ajudar un remei a penetrar dins l'organisme, com quan un medicament contra la cefalea produïda per la duramàter se submergeix en vinagre perquè entri en el crani (A), fixar un medicament consolidatiu en un òrgan lliscós i mòbil com l'ull (B), evitar el dany causat per un remei, com el dragagant afegit en la cendra d'escorpins (C) o impedir que s'esvaeixin les propietats d'una medicina abans d'arribar al seu objectiu, com el safrà o la *sapa* o la *miva* afegits a les flors de borratja emprades com a cordial (E). En aquests casos la semblança és excessiva per pensar en una simple casualitat: a parer meu, és una prova que ens trobem davant el mateix autor. Així doncs, el *Commentum* se suma a altres obres genuïnes d'Arnau —*Speculum medicine*, *Repetitio super* Vita brevis, *De amore heroico*, *Regimen sanitatis*— amb les quals l'*Antidotarium* presenta paral·lelismes[47] i esdevé un nou argument a favor de l'autenticitat dels primers capítols d'aquesta obra.

5. Uns comentaris d'Arnau de Vilanova?

Els nou comentaris de les *Medicationis parabole* ara recuperats gràcies a *S* no difereixen per l'estil i el contingut, de manera significativa, dels quinze editats als *AVOMO*. És cert que no hi trobem cap comentari llarg com alguns dels ja coneguts, però la seva extensió és comparable amb els breus de la primera doctrina. En els nous comentaris es poden observar una bona part dels trets que van empènyer Paniagua i Gil-Sotres a considerar autèntics els que van editar:[48] la

43. «Etiam necessitat interdum commiscere medicamina effectuum contrariorum» (f. 50ra).

44. «Felicitamur etiam effectum medicinarum in permiscendo eis que potentiam habeant delativam, velud admiscetur crocus cordialibus» (f. 50ra).

45. «Componitur etiam aliquando quatinus medicamen in determinacione aut plura respiciens membra delegetur ad membrum indigens eius operacione» (f. 50ra).

46. Les lletres entre parèntesis fan referència als passatges coincidents del *Commentum* i de l'*Antidotarium* reproduïts a l'apèndix 2.

47. Gil-Sotres, «El *Antidotario*», García Masegosa, «¿Escribió Arnau de Vilanova el *Antidotarium*?».

48. *AVOMO*, VI.2, 332-337.

llibertat amb què l'autor tria les paràboles que comenta, sense sentir-se obligat a fer-ho sistemàticament, o amb què cita les autoritats —les més apreciades per Arnau, Galè i Hipòcrates— només quan li cal, sense cedir a una erudició ostentosa, la tendència a exemplificar les consideracions generals expressades als aforismes amb situacions o tractaments d'afeccions concretes, l'exposició clara i sistemàtica i la religiositat moderada que impregna la seva ètica professional (II, 4 i 6). Jo hi afegiria també la passió amb la qual ataca els que són objecte de la seva denúncia, en aquest cas els mals professionals mèdics (II, 3 i 4). En la meva opinió, la correspondència de contingut entre els comentaris II, 4 i 6 i alguns de la primera doctrina, ja comentada abans, és una prova clara que l'autor és el mateix. Finalment, a banda dels paral·lelismes tot just apuntats amb l'*Antidotarium*, alguns detalls dels remeis esmentats en el comentari del II, 22 també es troben a l'*Speculum medicine*. En conclusió, al meu parer, no hi ha dubte que són una part, perduda fins ara, del *Commentum super quasdam parabolas* d'Arnau de Vilanova. Així doncs, caldria elaborar una nova edició d'aquesta obra a fi de revisar-ne la part publicada a la llum del testimoni més antic conservat, *S*, i d'incorporar-hi els comentaris que hi manquen, un projecte per a un futur pròxim del qual aquest treball és el primer pas.

6. Nota sobre l'edició

Tot seguit s'ofereix l'edició dels comentaris inèdits transmesos per un únic manuscrit conegut, *S* (MS Salzburg, Salzburg Museum 2171), acompanyats només de les *Medicationis parabole* a les quals fan o poden fer referència (en lletra més grossa). El text dels aforismes, en general, segueix el de l'edició publicada a *AVOMO*, VI.2, de la qual s'incorpora la numeració, però la grafia segueix la de *S* i s'hi han fet alguns canvis de puntuació. Les lliçons divergents de *S* respecte del text editat s'indiquen en aparat crític.

[Commentum super quasdam parabolas. Secunda doctrina]

[72r]
[3] Sicut ex singulis membris corporis tocius constat substancia, sic alterum alterius auxilio gubernatur. Et ideo totum corpus in curacione cuiuslibet morbi convenit aliquo beneficio procurare.

Propter morbos particulares membri cuiuslibet introducitur iste canon, cuius preceptum est observandum integro in dieta. Nam cum infirmum membrum debeat sic a morbo curari, quod per eius curacionem sanitas in aliis membris non corrumpatur, cavendum est ne propter membrum langidum regimen tocius taliter ordinetur, quod aliis membris preiudicare possit. Unde medicus qui propter discrasiam humorum solum unius membri, maxime

superficialis et parvi, sicut est lacrima oculi, satagit exicare corpus dictum farmaciis vel est inperitus et ignorans precepti[49] Galieni dicentis quod sic pars egra sananda est, ne sanum ledatur, similiterque ignorans quibus et qualiter membrum particulare sit expediendum, <vel> est deceptor querens occasionem dolosi lucri. Cum igitur infirmatur solus oculus aut nasus aut auris aut manus, non solum est ordinandum regimen unius hiis membris tantum conveniens sed toti corpori.

[4] Medicus fidelis et sapiens, cognitis cognoscendis, quanto celerius potest subvenit egrotanti.

Duo sunt ex parte medici que possunt beneficium [72v] sanacionis retardare, quorum unum est apetitus inordinatus, ut cum quis operatur non ex conpassione ad proximum sed ex cupiditate lucrandi. Et tales sunt infideles et impii. Nam fidelis medicus est, ut dicit Ypocras, qui salutem egri pariter apetit cum eodem. Unde qui plus appetit lucrari quam sanare infirmum nec fidem reddit infirmo nec deo. Qualis infirmitas in cyru<r>gicis sepius reperitur qui studiose protrahunt morborum curacionem, ut crebius extorqueant mercedem iniquitatis! Secundum retardans inpericia seu ignorancia medicantis et ideo, quia fidelis quantum ad infirmum et sapiens quantum ad artis precepta, congnitis cognoscendis circa infirmum, festinanter subvenit infirmo.

[6] Opus rectissimum non efficacioribus tantum, sed tucioribus consumatur.

Iste amphorismus cum duobus sequentibus per se patet: prudens in eo quod preconsiderat in operando securitatem pius, quia conpassive [73r] infirmo eligit ad curacionem que minus affligunt. Et ex hiis inferuntur subsequentes amphorismi et ex se patent.[50]

[7] Quecumque nature subiecti sunt magis amicabilia, securius movent ipsum.

[8] Prudens et pius medicus morbum expellere satagit ante cibis medicinalibus quam puris medicinis.

[9] Cuicumque[51] per alimenta potest restitui sanitas fugiendus est penitus usus medicinarum.

49. precepti *scripsi*] preceptis
50. A *S* aquest comentari apareix desplaçat després de l'aforisme II, 9.
51. En l'edició erròniament *quicumque* (*AVOMO*, VI.1, p.35).

[10] Medicacio que puris agitur medicinis aut diu non poterit tollerari aut diu non est[52] continuanda.

Non poterit tollerari a debilibus vel sensum acutum habentibus vel insuetis ad usum medicinarum. Quod si aliquis fortitudine virtutis vel ebetudine sensus vel consuetudine posset diu tollerare aproximacionem purarum medicinarum, tamen medicus non debet eam continuare.

[11] Modestus et sapiens medicus nunquam properabit ad farmacias nisi cogente necessitate, cum eciam debilis quibus corpus non indiget sint nociva.

Patet littera.

[12] In pueris et decrepitis verendum est farmacare; iuvenibus quoque suspectum est crebo sumere farmacias.[53]

[13] Quicumque in iuventute sepius farmacantur cito deflebunt incomoda senectutis.

In pueris propter resolucionem corporis et decrepitis propter defectum virtutis. Crebro, nam quod in passibilibus et debilibus facit rata farmacia, hoc facit frequens in fortibus, et ideo subiungit quod, si iuvenes sepius farmacantur,[54] nocumenta senectutis incurrunt velociter, scilicet infrigidacionem et extenuacionem membrorum atque tremorem et omnium virtutum maxime animalium debilitatem sive animatarum.

[73v]
[15] Potens mederi sinplicibus conposita medicamina dolose vel frustra[55] querit.

Hic amphorismus cum duobus sequentibus per se patet, sed fecit directe contra cyru<r>gicos illos qui unguenta conficiunt et emplastra ubi cum una herba plagam sanare possunt.[56]

[16] Sinplicem medicinam species rerum elementarium administrant,[57] conpositam vero ex illis ars preparat.

52. non est diu] diu non est *S*
53. farmacias] medicinam alias farmaciam *S*
54. farmacantur *scripsi*] formacantur *S*
55. vel frustra *om. S*
56. A *S* aquest comentari apareix desplaçat després de l'aforisme II,19.
57. administrant] administrat *S*

[17] Morbis sinplicibus medicina convenit[58] in virtute sinplex, conpositis vero multiplex in eadem.

[20] Morborum pluralitas aut contrarietas cause ad ipsum morbum vel accidentis ad eum diversitas viget diversas coniungere[59] medicinas.

Cum enim quis patitur solucionem continui in gracilibus intestinis et opilacionem in capite, tunc morborum pluralitas cogit medicum ut medicine aperitive coniungat[60] consolidativam, quando non occurrerit ei talis conpositio per naturam. [74r] Ubi vero quis patitur febrem causatam ex opilacione epatis nec medicina sinplex invenitur que aperiat opilacionem et infrigidet, necesse est ut ex diversis talis artificialiter conponatur. In ulcere vero intestinorum, maxime subtilium, licet sola abstersiva et consolidativa correspondeat[61] ulceri, tamen, quia dolorem causat acerbum, necesse est predicte medicine coniungi medicinam anodinam et unctuosam, quamvis curacioni ulceris nimium adversetur.

[21] Ut ducatur ad membrum distans, aut penetret in conpactum aut, si conmunis est pluribus, ut[62] ad unum determinetur aut adhereat ei vel inmoretur, una res alii sociatur.

Ex premissis intencionibus conponendi ex parte morbi iam experiunt illas que occurrerint ex parte membrorum: consolidative[63] medicine renum diuretica coniunguntur adductivam. In cephalea vero que causatur[64] a discrasia dure matris medicina conveniens illi mergitur in aceto, ut per eius societatem penetret craneum et substanciam dure matris. Apium vero cum indifferenter aperiat meatus renum, splenis et epatis, necesse est ut, quando tamen propinatur propter splene,[65] cum aceto sumatur aut cum floribus tamarisi. In ulceribus oculi, maxime cornee, medicina consolidativa nec adherere potest propter levitatem[66] oculi nec diu immorari propter eius mobilitatem, et ideo licium ei coniungitur aut sucus memithe.[67] Simili ratione iungimur cunctis medicinis et ideo manus omnium nominatur.[68]

58. convenit] confert *S*
59. coniungere] conponere *S*
60. *post* coniungat *exp. S* causam
61. Correspondeat *scripsi*] correspondeant *S*
62. ut] vel *S*
63. consolidative *scripsi*] consalidative *S*
64. causatur *scripsi*] causantur *S*
65. *post* splene *add. S* ut
66. levitatem *scripsi e* leuis *Antidotarium*, f. 50ra: lenitatem *S*
67. El *lycium* i la *memitha* o celidònia agrestis es fan servir per a col·liris i com a remeis per als ulls, Arnau de Vilanova, *Translatio libri Albuzale de medicinis simplicibus*, a cura d'Ana Labarta, José Martínez Gázquez, Michael R. McVaugh, Danielle Jacquart i Lluís Cifuentes (*AVOMO*, XVII), Barcelona, Universitat de Barcelona – Fundació Noguera 2004, 213-214.
68. Vegeu els paral·lelismes d'aquest comentari amb l'*Antidotarium* a l'apèndix 2.

[74v]

[22] Ne vis medicine corpori necessaria virtutem elim<in>et membri nobilis aut offendatur ab ea membrum passibile vel acuti sensus in termino vel in via; ne vis ipsius nociva cuiquam ingerat lesionem aut horribilitate conturbet; ne cito pereat virtus eius, ut confortetur vel ut repressa qualitas proposito conformetur, medicine alterius copulam necessario sustinebit.

Principaliter et secundario membrorum plures intenciones urgent conponere medicinam. Nam in[69] apostemate epatis necesse est resolucione stipticam admiscere pro conservanda virtute ipsius epatis. Cum autem cinis scorpionum pro calculo renum exhibitur, alicui dragagantum et zuccarum admisceretur ei sive similia, ne in via offendatur epar aut orificium stomachi.[70] Quod si ad calculum vesice propinentur cantarides, tunc non solum predicta sed eciam gummi prunorum atque similia coniunguntur eis, quin ipsi termino numquam substancialiter noceret, tamen nichilominus expedit repressivum ei adiungere.[71] Medicine vero que sapore horribili vel odore potest conturbare[72] mentem, convenienter adiungitur sapida vel aromatica. Floribus quoque boraginis, si ad cordis thalamum dirigantur, non solum crocus ad vehiculum adiungetur sed eciam sapa vini aut cito<nio>rum aut miva,[73] ut virtus earum custodiatur in via, quia est resolucioni promtissima. Vino quoque mali granati, cum propinatur interdum, parum aceti coniungitur ad confortandam

69. in *s.l.*

70. «Ex animalibus vero quandoque totum accipitur, lepus et scorpio cum incinerantur ad opus calculi», *Speculum medicine*, *AVOMO,* XIII, 138; «Dragagantum est frigidum et siccum in secundo. Quando bibitur eius decoccio, valet dolori renum ex caliditate», *Translatio libri Albuzale de medicinis simplicibus*, *AVOMO*, XVII, 369.

71. Les cantàrides poden danyar la bufeta a causa de les propietats ocultes, segons adverteix Arnau al *Speculum medicine*: «proprietas autem cantaridum specialiter nocet vesice», *AVOMO,* XIII, 145. La cantàrida és un coleòpter (*Lytta vesicatoria*) de la família dels Meloids, que segreguen cantaridina. Pels efectes d'aquesta substància les cantàrides eren emprades en forma de pols com a medecina contra la impotència i el mal de pedra, però també eren considerades un verí, atès que, a partir d'una certa dosi, poden provocar lesions greus, especialment a la bufeta i els ronyons, fins a arribar a la mort. Aquest doble ús el recull Arnau, que les situa entre les substàncies medicinals i tòxiques alhora en el *De dosi tyriacalium medicinarum*: «... cantarides et realgar et multa similia interdum venenum, interdum eficaces medicines sunt curative veneni», Arnau de Vilanova, *Tractatus de amore heroico – Epistola de dosi tyriacalium medicinarum*, a cura de Michael R. McVaugh (*AVOMO,* III), Barcelona, Universitat de Barcelona 1985, 83. Sobre les aplicacions mèdiques de les cantàrides vegeu Máximo Antonio Blasco, *Compendio de materia médica para el uso de los médicos jóvenes*, València, Josef Orga 1809, 145-147, i Jaume Mercant, «Aportación a la historia de la farmacoterapia urológica», *Actas urológicas españolas,* 32/2 (2011), 99-106.

72. *post* conturbare *delevi* si *rasa littera terminatum*.

73. L'arabisme *miva* designa una mena de gelea medicinal preparada amb suc de codonys i altres ingredients. Vegeu Federico Corriente – Christophe Pereira – Ángeles Vicente, *Dictionnaire des emprunts ibéro-romans. Emprunts à l'arabe et aux langues du Monde Islamique*, Berlin-Boston, De Gruyter 2019, 425, i la ressenya de Joaquín Bustamante-Costa del mateix llibre, publicada a *Zeitschrift für romanische Philologie* 136/1 (2020), 303-332.

virtutem aperitivam, sicut zinziber ipsi turbit associatur ad confortandam dissolutivam.[74] Sic et medicine nimis infrigidate adiungitur calida vel econverso, ut ad gradum propositum reducantur.[75]

Apèndix 1

Descripció de la primera part de MS Salzburg, Salzburg Museum 2171 (ff. 1-98)[76]

Dimensions Alçada × base: 200 × 140

1) Arnau de Vilanova: *Regimen sanitatis ad regem Aragonum* (1r-24v)
   Títol: Regimen sanitatis ad inclitum dominum regem Arrogonie (anònim).
   Títol de capítol: Capitulum primum de eleccione aeris et mansionis congruitate.
   Inc.: Prima pars vel consideracio sanitatis conservande pertinet aeris eleccionem…
   Expl.: … pannus linneus immersus ano suaviter quantum poterit intromittatur etcetera.

2) Anònim: *Tractatus de signis morborum occultorum locorum* (25r-47v)
   Títol: Incipit tractatus de signis morborum occultorum locorum (anònim).
   Inc.: Quamvis artificialis morborum cura rerum naturalium et non naturalium…
   Expl.: … si melancolicum sine causa manifesta tristabitur.

3) Anònim: *Tractatus de signis febris* (incomplet) (48r-57r)
   Títol: Tractatus de signis febris.
   Títol de capítol: Capitulum primum de differencia inter putridam et effimeram.
   Inc.: Febris est calor preter naturam factus in corde…
   Expl.: … Item medicina preservans ab omnibus supradictis. Recipe [...].

74. «Complexionatum vero alii permixtum interdum confortat virtutem eius cui admiscetur vel adiungitur, sicut zinziber acuitatem turbith et per consequens dissolvendi potentiam», *AVOMO,* XIII, 175.

75. A *S* aquest comentari apareix desplaçat després de l'aforisme II, 23. Vegeu els paral·lelismes d'aquest comentari amb l'*Antidotarium* a l'apèndix 2.

76. Em baso en la descripció donada per Czifra-Lorenz, *Katalog der mittelalterlichen Handschriften in Salzburg*, 473-476 (Nr. 253) confrontada amb l'examen de la còpia digital.

4) Arnau de Vilanova: *Medicationis parabole* (ff. 59r-65v / 72r-88v)
Títol: Incipiunt medicacionis parabole secundum instinctum veritatis eterne (anònim).
Títol de la primera secció: Doctrina prima de regulis preparantibus animum ad utiliter operandum.
Inc.: Omnis medela a summo bono procedit.
Expl.: … parabolam in premissa reducet in parabolas oportunas.

5) Arnau de Vilanova: *Commentum super quasdam parabolas* (ff. 59r-65v/72r-75r)
Sense títol (anònim, integrat dins les *Medicationis parabole*).
Inc. Medela est beneficium salvacionis…
Expl. ... vel econverso ut ad gradum propositum reducantur.

6) Stephanus Arlandi, *Tabule que medicum informant specialiter cum ignoratur egritudo* (ff. 65v-72r)
Sense títol (anònim, integrat en el comentari de l'aforisme II, 2).
Inc.: Medulla panis electissimi...
Expl.: ...suci rosarum recentium unc. ii cum duplo de ydrozacris.

7) Arnau de Vilanova: *Aphorismi particulares* (89r-97v)
Títol: Incipiunt amphorismi Arnoldi de Villa Nova de ingeniis curativis, nocitivis et preservativis morborum speciales humani corporis respicientes partes.
Títol de la primera secció: Doctrina prima de capite.
Inc.: Egritudines capitis vel in cerebro sunt vel tegimentis eius vel ramis…
Expl.: … aut circiter a tenui vel mediocri ventositate causatur.

8) Arnau de Vilanova: *Aphorismi de memoria* (ff. 92v-93v)[77]
Títol: Doctrina secunde de conservacione memorie
Inc. Exterior excedens frigiditas ledit memoriam…
Expl.: … confortant memoriam et restaurant.

9) Arnau de Vilanova: *Aphorismi extravagantes* (97v-98v)
Sense títol propi (va tot seguit dels *Aphorismi particulares*. Només la capletra equivalent a les que encapçalen les seccions dels *Aphorismi particulares*.
Inc.: Conservatio sanitatis in lapsis corporibus cum hiis que lapsum corrigunt…
Expl.: … Celeste sigillum pedum dolores fugat in eternum.

77. Els *Aphorismi de memoria*, ff. 92v-93v, no apareixen com un recull d'aforismes independent sinó com la segona secció dels *Aphorismi particulares* sota el títol de *Doctrina secunda de conservacione memorie* com passa en altres manuscrits i en els *Opera* (*AVOMO,* VI.2, 349-350, 366-367). Per aquesta raó no són identificats en el catàleg com una obra separada.

Apèndix 2

Comparació
entre *Commentum super quasdam parabolas*, II, 21 i 22, i *Antidotarium*, cap. I

Commentum super quasdam parabolas			***Antidotarium*, MS Vaticà, BAV, Pal. lat. 1153, ff. 49va-76rb**
II,21	A	In cephalea vero que causatur a discrasia dure matris medicina conveniens illi mergitur in aceto, ut per eius societatem penetret craneum et substanciam dure matris.	Interdum componitur medicina ut penetret ad profunda *velut* in cefalea dure matris iunguntur medicine in aceto ut cicius penetrent ad eam (f. 50ra).
	B	In ulceribus oculi, maxime cornee, medicina consolidativa nec adherere potest propter levitatem oculi nec diu immorari propter eius mobilitatem, et ideo licium ei coniungitur aut sucus memithe.	Componitur interdum medicamen ut diucius immoretur consolidativis velut in ulceribus oculi levis ac mobilis inmiscetur consolidativis licium vel succus memithe (f. 50ra).
II,22	C	Cum autem cinis scorpionum pro calculo renum exhibitur alicui, dragagantum et zuccarum admisceretur ei sive similia, ne in via offendatur epar aut orificium stomachi.	Cinis scorpionum tostorum fracti *valeat* ac *expulsioni* calculi commiscetur dragagantum ne offendat orificium stomachi et epatis (f. 50ra).
	D	Medicine vero que sapore horribili vel odore potest conturbare mentem, convenienter adiungitur sapida vel aromatica.	Componuntur interdum ut sub aromatico natura amplectatur horribile ut crocum cum castoreo et nucem cum assafetida (f. 50rb).
	E	Floribus quoque boraginis, si ad cordis thalamum dirigantur, non solum crocus ad vehiculum adiungetur sed eciam sapa vini aut cito<nio>rum aut miva, ut virtus earum custodiatur in via, quia est resolucioni promtissima.	Sunt etiam quedam adeo resolutioni promtissima, quod nedum sufficit commixtio delativa sed etiam prohibitiva resolucionis, ut floribus borraginis cordiali nedum crocus sed miva vel sapa sunt associanda (f. 50ra).
	F	Sic et medicine nimis infrigidate adiungitur calida vel econverso, ut ad gradum propositum reducantur.	Item componitur interdum velud si male complexoni calide elevate in gradu tercio non inveniatur medicina frigida in eodem, tunc necessitatur componere <medicinam> frigidam in secundo cum frigida in quarto (f. 50ra).